

Душан Чорбић*

Докторанд на Факултету политичких наука,

Универзитет у Београду

Улога цивилно – војних односа у развоју Републике Турске

Апстракт

Сврха овог рада је да пружи свеобухватан приказ војног ангажовања у Републици Турској, анализирајући истовремено место и улогу војске у политичком систему ове државе. Најпре ће бити изложен теоријски оквир цивилно – војних односа и појмовно одређење кључних концепата дате проблематике. Након тога ће бити приказана улога војних структура у стварању Републике на почетку 20. века као основа за разумевање каснијег утицаја. Хронолошким редом представиће се институционална еволуција турске армије и њен пад након 2002. године. На тај начин отвара се могућност за извлачење ширих закључака у вези са природом турског система. Према томе, приказом војних удара од 1960. године до 2016. године анализираће се утицај и последице војне активности у развоју Републике Турске.

Кључне речи: Република Турска, војска, војни удар, кемализам, секуларизам

Значајна улога војске, изражена у низу војних удара једна је од препознатљивих одлика Хладног рата. Турска се свакако уклапа у тај хладноратовски оквир, али га истовремено и надилази. Будући да се истакнута улога војске обично повезује са геополитичком ситуацијом и околностима проузрокованим хладноратовским збивањима, у раду је важно указати на почетке војног позиционирања у Турској да би се на ваљан начин разумела природа политичких процеса у овој земљи све до данашњих дана.

* dusancorbic@gmail.com

Зарад потпунијег разумевања проблематике којом се овај рад бави, на почетку ће бити понуђена појмовна одређења везана за кључне концепте ове теме. Реч је о теоријским поставкама које су важан инструмент за објашњење и разумевање практичних импликација војне активности у случају Републике Турске. У циљу свеобухватнијег третирања проблема хронолошки ће бити приказани догађаји који су кључно определили развој турске државе. Пре свега треба кренути од почетног оквира у којем се крију узроци војне моћи у Турској. С тим у вези неопходно је анализирати период настанка Републике Турске и утицај њеног оснивача Кемала Ататурка (*Kemal Atatürk*) који су неизоставни у контексту разматрања овог проблема. Након тога биће представљен период Хладног рата који је уједно најбогатији у погледу цивилно – војне интеракције у Турској. То је период учесталих војних удара и надмоћи армије као чувара уставног поретка. Након Хладног рата дошло је до политичке и економске нестабилности које су биле наговештај промена и другачијег тока историје. Отуда се долазак на власт Реџепа Тајипа Ердогана (*Recep Tayyip Erdoğan*) може окарактерисати као логичан след догађаја, али и као прекретница у савременој турској историји. Тако ће поглавље о првој фази Ердоганове власти илустративно бити названо „Ататурк против Ердогана – сукоб цивилизација“, будући да је реч о сукобу две различите и може се рећи антагонизирајуће вредносне концепције развоја турског друштва. На крају ће бити анализирана ситуација у Турској након војног удара 2016. године са нагласком на актуелни институционални статус војске чиме ће се пружити заокружена целина погодна за разумевање улоге армије у обликовању и развоју турског политичког система.

Теоријски приказ

Да би се направила јасна разлика између пожељног деловања војних структура и њихове злоупотребе и прекорачења овлашћења потребно је дати кратак теоријски приказ цивилно – војних односа. На тај начин се истовремено креира дистанца између демократских и недемократских режима, будући да је војска важан елемент у процесу класификације и одређења истих. Како је тема овог рада држава са богатом историјом војног активизма, односно њеног уплива и утицаја на политички живот земље, тако је дефинисање основних појмова у вези са датом тематиком од суштинског значаја.

Семјуел Хантингтон (*Samuel P. Huntington*) (2004) истиче да су цивилно – војни односи један вид политике националне безбедности и да њихово уравнотежавање доприноси успостављању успешне безбедносне политике. Војна професија постоји зарад служења држави. Да би служила на најбољи могући начин, неопходно је да целокупна војна сила буде конституисана као ефикасан инструмент државне политике (3 – 81).

Војску у најкраћим цртама можемо дефинисати као целокупност оружаних снага једне државе. Она је с једне стране аутономни и издиференцирани чинилац у држави, али је са друге стране државни орган и као таква саставни део државног апарата. Њена основна функција је заштита спољних граница државе која се уставноправно изражава као одбрана суверенитета и територијалног интегритета исте. Такође, она има и унутрашњу функцију заштите уставног поретка, која може бити предмет бројних злоупотреба што ће у наставку бити проблематизовано кроз случај Турске (Марковић 1997, 341).

Дакле, одређење војске као чувара уставног поретка је прихватљиво када дефинише војску као саставни део државног апарата. Самим тим њена овлашћења су уставом одређена, поредак је стабилан, па нема потребе да оружане снаге процењују о стабилности државног устројства. У складу са тим, „као део државне организације, оружане снаге су главни инструмент за очување независности, територијалног интегритета и суверености“ (Гаћиновић 2014, 130). Проблем настаје када се армија издигне изнад устава стављајући себе у улогу тумача уставних одредби чиме легитимише свој утицај и мешање у политички процес. У демократским друштвима улога војске сведена је на минимум обухватајући најосновнију функцију одбране државе и њених грађана. Ипак, Хантингтонов став да би војска чак и у демократском процесу могла ослабити цивилну контролу и стећи политичку моћ манипулисањем легитимним процесима и државним телима, може се у великој мери искористити за проблематизацију турског случаја (Huntington 1957, 82 цитирано у: Ari 2007, 28)

Војска свој утицај најчешће остварује путем војних удара, односно пучева који се могу дефинисати као милитантна форма државног удара који изводе искључиво националне оружане снаге, а не стране плаћеничке или интервенционистичке групе (Симеуновић 2002, 171). Џонатан Пауел (*Jonathan Powell*) и Клејтон Тајн (*Clayton Thune*) одређују пуч као отворени покушај војске или других елита у државном апарату

да уклоне постојећу владу користећи неуставна средства. Главни циљ је довести до промене владе која је често праћена дубљом политичком трансформацијом. Према последицама које изазивају пучеви се могу поделити на пропале или неуспешне, пучеве који стару аутократску владу замењују новом, пучеве који покрећу развој демократије и оне који доводе до ротирања на лидерској позицији не изазивајући притом промену режима (Örmeç 2017, 99 – 100). Ребека Шиф (*Rebecca L. Schiff*) у оквиру теорије сагласности истиче да усаглашеност између војске, политичке елите и друштва смањује опасност војне интервенције (Schiff 1995, 12 цитирано у: Arı 2007, 20–22).

Турска се као земља богате историје војних удара издваја као идеалан пример за елаборацију улоге и утицаја војске на политички систем. Она може послужити као пример за представљање специфичног модела војног удара тзв. постмодерног или меког војног удара попут оног из 1997. године, карактеристичног по изостанку употребе силе (Ђурић и Ајзенхамер 2011).

У раду ће бити приказан институционални механизам којим је турска армија годинама доминирала турском политичком сценом као и процес њеног свођења под власт цивилних ауторитета. С тим у вези, Ричард Велс (*Richard S. Wells*) дефинише успостављање цивилне контроле над војском као политички процес, а не као успостављање нових институција (Wells 1996, 272 цитирано у: Erdag 2019, 57). Према Хантингтону (2004) цивилна контрола над војним снагама постоји кад постоји и одговарајућа субординација једне аутономне професије у односу на циљеве политике. По њему она може бити субјективна и објективна цивилна контрола. У најкраћим цртама, субјективна контрола подразумева минимизирање војне моћи максимизирањем моћи цивилних група у односу на војне. Објективна цивилна контрола је максимизирање војног професионализма (80 – 92). Прецизније, у систему објективне цивилне контроле војска извршава наредбе цивилне власти, док се цивилна власт стара да осигура аутономију војске у чисто војним стварима (Arı 2007, 11).

Наведени теоријски оквир пружа могућност прецизнијег сагледавања специфичности цивилно – војних односа и њихове рефлексије на развој политичког система у Турској. Он се може проширити и на остале државе које имају развијену историју војничких режима. Према томе, у наставку рада анализираће се улога војске у

политичком систему Републике Турске од њеног настанка до данас, са посебним нагласком на пучеве и њихове последице на развој турске државе.

Војска у оквиру кемалистичког концепта турске државе

Крајем Првог светског рата, након вишевековне борбе са бројним проблемима, спољним и унутрашњим непријатељима, Османско царство нашло се на коленима. Као део поражене стране очекивало се да ће се коначно завршити са Болесником на Босфору, како се једна од највећих империја у историји колоквијално називала последњих неколико деценија свог постојања. Савезничке трупе окупирале су територију Царства делећи га између себе на интересне зоне са плановима о стварању нових држава као својеврсних утицајних сфера.

У таквој констелацији, где је изгубљена свака нада у могућу реконквисту некадашњег сјаја, једина снага која је показивала икакав оптимизам у погледу повољнијег исхода у односу на оно што је договорено уговором из Севра била су одређена удружења официра одакле ће се родити покрет отпора на челу са генералом Мустафом Кемалом.¹ Прослављени војсковођа са Галипоља, послат од стране званичне владе у Цариграду да смири немирно анадолско становништво, одметнуо се и започео са пружањем отпора. У наредне три године крвавих борби окупационе снаге су биле поражене, а турска држава, у знатно мањим границама, сачувана. Блистави војнички подвизи омогућили су Мустафи Кемалу да укине султанат, калифат, прогласи Републику и отпочне реформе, невиђене у исламском свету (Ahmad 1993; Томић 1939). Овај препород из кога ће настати Република Турска 1923. године, водили су и извели османски официри. Они ће постати и први политички лидери па ће поред неприкосновеног Мустафе Кемала који је постао председник, место премијера заузети генерал Исмет Инени (*İsmet İnönü*)² (Спасојевић 2013, 42 – 43).

¹ Мустафи Кемалу ће због свих заслуга Скупштина 1934. године доделити почасно презиме Ататурк (отац Турака) (Видети: Ahmad 1993).

² Закон о презименима из 1934. године налагао је усвајање презимена која до тада нису постојала међу турским становништвом. Тако је Исмет паша добио презиме по месту где се одиграла велика битка у којој је он као командант турских снага извојевао велику победу у оквиру турско- грчког рата. Мустафи Кемалу ће због свих заслуга Скупштина 1934. године доделити почасно презиме Ататурк. Такође, Ататурк је 1935. године у јеку реформи и ослобађања од арапско- персијских утицаја променио своје име из арапског Кемал у Камал које је имало турску основу и означавало је челичност (Ахмад, 1993: 16, 104; Томић, 1939).

Радикалне промене спроведене у изразито конзервативној турско – анадолској средини морале су имати своје противнике. Управо је то један од разлога великог утицаја војске у новоствореној Републици. Како су реформе имале за циљ модернизацију Турске и ослобађање од великог утицаја ислама тако су се конзервативни слојеви друштва предвођени улемом побунили против промена у заштиту својих привилегованих положаја (Томић 1939, 164 – 266). Зарад адекватнијег контролисања опозиционих група и увећања своје моћи било је неопходно створити институционалну инфраструктуру која ће омогућити стабилизацију још увек недовољно консолидоване државе. Еволуцијом војне организације проистекле из рата, Ататурк је створио Републиканску народну странку (*Cumhuriyet Halk Partisi* – у даљем тексту *ЦХП*) устројену по принципу строге војничке дисциплине и потчињену њему као врховном команданту Турске (Армстронг н.д. 270).

Војнички карактер ране Републике Турске илустративно је приказан у једној од најранијих и најпознатијих биографија Кемала Ататурка, аутора енглеског капетана Харолда Армстронга (н.д., 330):

„Народна странка личила је на неку врсту окупационе војске која води надзор над читавим државним апаратом; народна скупштина личила је на неки шири одбор виших официра, беспрекорног војничког држања, поузданих и послушних. Министарски савет био је опет као нека врста генералштаба, слепо послушан главнокомандујућем, Мустафи Кемалу, који је био одговоран себи самом. Турски народ се код свега тога слабо шта питао.“

Уставним амандманима 1937. године Република Турска је означена као републиканска, популистичка, етатистичка, лаичка, национална и револуционарна, чиме су главне одредбе статута ЦХП подигнуте на степен уставних одредаба и странка идентификована са државом (Томић 1939, 244). Иако је Војно – кривични закон забранио мешање војске у политички систем државе, он је истовремено ојачао улогу војске као чувара револуције са правом да се умеша у политичку сферу уколико је опстанак државе у опасности. Тако је 1935. године Законом о унутрашњој служби армије формализована њена улога гаранта уставног поретка што је омогућило војним структурама да се умешају у политички процес кад год је по њиховом тумачењу стабилност Републике угрожена (Carpazza 2009).

Ататурк је врло рано кренуо са чисткама у оквиру војних структура па су неки од његових најближих сарадника из времена ослободилачког рата уклоњени из политичког живота (Ahmad 1993, 8–9). Без опозиције у армији која је заштиту нације поистовећивала са заштитом Кемалове личности и идеја, Ататурк је имао неограничену моћ. Управо ће заштита кемалистичких принципа постати узрок каснијих војних интервенција у цивилну сферу одлучивања онда када се она удаљи од кемалистичких основа. Војна склоност традицији и државотворним идејама прокламованим још са младотурским покретом омогућила је да се кемализам конзервира у менталитет официрског кадра (Мујаџевић 1998, 217 – 218).

Кемализам је доктрина државног интервенисања у процес стварања турске нације, а то се стварање могло постићи само уз подршку безбедносних снага које су биле вољне да интервенишу кад год би тај процес био доведен у питање. Војска је тако постала чувар кемализма од курдске и конзервативно – исламистичке опасности. Томе треба додати да се и сам Ататурк у свим политикама снажно ослањао на војску користећи свој имиџ ратног вође (Јовић 2016, 358 – 360).

Дакле, улога војске у Турској се мора посматрати у оквиру ширег историјског контекста, односно у оквиру османске историјске заоставштине и кемалистичке борбе против османског наслеђа истицањем западних вредности и модернизације као циљева чији је гарант управо армија развијана на тим принципима. Такође, неизоставна је и заоставштина Турског рата за независност и пре свега врховног лидера Мустафе Кемала и његове идеје, што је свеукупно давало војсци легитимитет у очима турског народа (Güney and Karatekelioğlu 2005, 442).

Побуне против Ататуркових реформи попут оних у Курдистану 1925 и 1937. године, јачале су утицај армије и учвршћивале њену улогу чувара уставних, кемалистичких принципа. Као што ће у наредном делу бити представљено, таква улога ће омогућити да војска постане и главни тумач кемализма који реагује кад год је Ататуркова идеја, по њиховом мишљењу, у опасности. Другим речима, војска је испуњавајући своју мисију гаранта кемалистичке концепције развоја временом постала кочничар демократског пута Турске. Отуда разматрање њене улоге у периоду Хладног рата и након тога произилази из наведеног историјског оквира.

Војска – чувар или господар уставног поретка

Међународне околности у току Хладног рата погодовале су очувању велике улоге војске у турском друштву. Геостратешки значај и близина Совјетског Савеза допринели су да војска у овом периоду додатно ојача кроз низ интервенција којима је рушила изабране владе. Такав геополитички контекст је омогућио армији широку слободу деловања, представљајући истовремено препреку критикама из демократског света (Спасојевић 2013, 43). У амбијенту сталне опасности од Совјетског Савеза, турска војска је постала гигант који је пресудно обликовао политичку ситуацију у овој држави. Она је постала чувар поретка од страних, али и домаћих непријатеља који су покушавали да угрозе наслеђе Кемала Ататурка (Јовић 2016, 360). Улазак у НАТО у коме је по значају била одмах иза САД, ојачали су утицај турске армије како споља, тако и унутар земље.³ Педесетих година она је била изграђена институција са посебним кемалистичким менталитетом и субкултуром (Мујаџевић 1998, 218). Каснији развој догађаја био је својеврсна демонстрација акумулиране моћи.

Када је након Другог светског рата дошло до демократског отварања и избора у Турској, на власт је 1950. године дошла Демократска партија (*Demokrat Parti*) предвођена некадашњим премијером и Ататурковим сарадником Целалом Бајаром (*Celâl Bayar*) и Аднаном Мендересом (*Adnan Menderes*). Након деценије власти економско стање у земљи се погоршало, изрежирани инциденти попут Истанбулског погрома⁴ урушили су кредибилитет владајуће групације, а кокетирање са исламским елементима у друштву означено је као директан удар на Ататурково наслеђе (Mandaci 2012, 68). У таквим околностима дошло је до првог у низу војних удара који је показао премоћ турске војске. Резултат пуча били су укидање Демократске партије и погубљење премијера Аднана Мендереса, министра финансија Хасана Полаткана (*Hasan Polatkan*) и министра спољних послова Фатина Зорлуа (*Fatin Rüştü Zorlu*). Председнику Бајару који је првобитно осуђен на смрт, казна је преиначена на

³ Блоквско сврставање подразумевало је уједно и напуштање Ататуркове изолационистичке политике изражене у максими „мир у земљи, мир у свету“ (Видети: Танасковић 2010; Јовић 2016).

⁴ Истанбулски погром се односи на масовне антигрчке демонстрације у Истанбулу изазване вешћу о паљењу родне куће Кемала Ататурка у Солуну. Као резултат погрома већина истанбулских Грка је протерана, а неколико особа је изгубило живот. Запаљено је више хиљада грчких кућа, неколико хотела, већина црква и преко двадесет школа. Поред Грка, мета напада било је јеврејско и јерменско становништво Истанбула. Након војног удара 1960. године на суду је утврђено да је турски државни врх на челу са премијером Мендересом био умешан у изазивање овог догађаја (Видети: Лалић 1997, 127).

доживотну робију (Ahmad 1993, 136 – 137). Овај пуч је радикално изменио дотадашњи однос владе и војске па се може означити као почетак турске милитократије (Sarigil 2014). Новим уставом усвојеним 1961. године војска је и *de iure* постала чувар уставног поретка. Успостављањем Савета за националну безбедност (*Milli Güvenlik Kurulu*) састављеног од цивилних политичара и највиших војних представника озакоњена је војна контрола над свакодневном политиком земље.

Није се дуго чекало на нову војну интервенцију јер се ситуација са поновним успостављањем парламентарне демократије вратила на старо. Између 1962 и 1963. године група официра незадовољна променама након пуча 1960. године покушала је још два пута да интервенише, али оба пута неуспешно.⁵ Међутим, 1965. године на власт долази Странка правде (*Adalet Partisi*) која је окупљала некадашње чланове и присталице Демократске странке. Сумњичава према влади војска је чекала погодан тренутак за деловање. Социјални немири и економски проблеми претили су потпуној дестабилизацији па је армија 1971. године упутила влади Сулејмана Демирела (*Süleyman Demirel*) меморандум са захтевима, после чега је влада била приморана да одступи. Овај војни удар, назван „Удар меморандумом“, изведен је без оружја и поново је потврдио примат армије као водећег актера у турској политици (Ђурић и Ајзенхамер 2011, 455). Војска је након овог пуча приступила ревизији неких уставних одредаба ојачавши на тај начин инструменте за контролу над друштвом и медијима. Такође, треба навести да је непосредно након интервенције забрањен рад, између осталих, и исламистима предвођеним Неџметинем Ербаканом (*Necmettin Erbakan*) о коме ће бити више речи у наставку рада (Ђурковић 2013б, 125).

После парламентарних избора 1973. године ствари су се вратиле на старо. У атмосфери обновљених социјалних немира, идеолошких спорења, курдског национализма и исламизма подстакнутог Иранском револуцијом дошло је до новог војног удара септембра 1980. године. Пуч је предводио начелник генералштаба Кенан Еврен који ће постати председник Републике. Војска ће владати наредне три године преко Савета за националну безбедност.⁶ Политичке партије су укинуте, а водећим

⁵ Иницијатор оба војна удара био је утицајни пуковник Талат Ајдемир (*Talât Aydemir*) (Видети: Kadercan and Kadercan 2016, 91).

⁶ По Уставу из 1982. године, председник се налази на челу Савета за националну безбедност у који поред њега улазе начелник Генералштаба, команданти за авијацију, морнарицу, пешадију и жандармерију, премијер (до 2018. године), министар одбране, министри спољних и унутрашњих послова.

политичарима попут Сулејмана Демирела и Булента Ецевита⁷ (*Bülent Ecevit*) изречена је забрана бављења политиком у периоду од 10 година (Ђурић и Ајзенхамер, 2011: 456). Такође, ухапшено је око 600 000 људи, 570 је осуђено на смрт, 50 особа је на крају и погубљено, док се око хиљаду лица води као нестала (Јовић 2016, 361; Ögmesі 2017, 113). Доношењем новог Устава 1982. године, војска је поново потврдила своју улогу чувара турског уставног (кемалистичког) поретка.

Генерали су сваким војним ударом слабили снагу армије, али и популарност кемализма на уштрб алтернативних концепата од којих је исламизам стекао највећу подршку. Контрапродуктивно, војни удар из 1980. године је био пресудан у јачању исламистичко – конзервативних тенденција у турском друштву. Тако ће најзначајнији политичар тог доба Тургут Озал (*Turgut Özal*) кокетирати са конзервативним елементима⁸ и постаће зачетник нове спољнополитичке оријентације која се често означава као неоосманизам (Танасковић 2010, 23). Након сумњиве Озалове смрти 1993. године⁹ дошло је до интензивирања радикалних исламистичких тенденција изражених у лику и делу Неџметина Ербакана и Партије благостања (*Refah Partisi*). Њихов успон био је последица великог незадовољства Турака економском и политичком ситуацијом у земљи.

Неџметин Ербакан ће 1996. године постати први исламистички премијер у историји кемалистичке Републике. Већ на почетку мандата чланови владајуће странке почели су да доводе у питање секуларне вредности не устезајући се и да отворено критикују лик и дело оснивача Републике. Била је то рукавица бачена у лице армији. Између владе и генералштаба је постојала константна нетрпељивост и само се чекао тренутак када ће доћи до кулминације (Јалић 1997, 37 – 48). У атмосфери јачања политичког ислама и довођења у питање доминантне спољнополитичке оријентације¹⁰,

⁷ Сулејман Демирел (Партија правде) и Булент Ецевит (ЦХП) били су кључни актери турске политичке сцене до војног удара 1980. године. Током деведесетих обојица ће се вратити на велика врата као лидери нових партија.

⁸ За време његове власти веронаука постаје обавезна у школама, а ислам постаје заступљенији у јавном простору. Такође, Тургут Озал је први турски премијер који је посетио Меку и укинуо члан 163 Устава којим се забрањује злоупотреба религије, чиме је изазвао подозрење војске. У том периоду своју експанзију доживљава покрет Хизмет контраверзног имам Фетулаха Гјулена (Ђурковић, 2013б: 125).

⁹ Обдукцијом 2012. године утврђено је да је Тургут Озал умро од последица тровања па је цео догађај окарактерисан као „тихи војни удар“ (Видети: Јовић 2016, 363).

¹⁰ Ербакан је најављивао излазак из НАТО и заоштравање односа са Израелом. Иницирао је оснивање групе Д8 која би обухватала највеће муслиманске државе (Видети: Јовић 2016, 363).

војска је упутила влади низ примедби које су се тичале угрожености кемалистичких секуларних принципа, што је Ербаканова влада морала да прихвати и напослетку поднесе оставку. Треба нагласити да је војска у рушењу владе уместо оружане силе употребила медије, интелектуалце и невладине организације због чега се ова војна интервенција назива меким, односно постмодерним војним ударом (Ђурић и Ајзенхамер 2011, 456; Öгmeci 2017, 114).

Тако је временом војска постала уместо чувара, господар уставног поретка и целокупне турске политичке сцене. Борећи се за кемализам и демократију, она је индиректно жртвовала и кемалистичке принципе попут секуларизма и демократски потенцијал државе. Другим речима, војни врх је интервенцијама сужавао путеве демократског развоја рушећи притом неке од основних слобода. Као последица таквих активности дошло је до развоја алтернативних идеја изражених у лику најпре Неџметина Ербакана, који је био само најава нове ере обележене актуелним председником Реџепом Тајипом Ердоганом.

Ататурк VS Ердоган – сукоб цивилизација

Партији благостања је под оптужбом да делује против уставног поретка Републике забрањен рад, а њеним лидерима су истакнуте забране бављења политиком. Међу санкционисаним члановима нашао се и градоначелник Истанбула Реџеп Тајип Ердоган који је због рецитовања забрањених стихова добио доживотну забрану бављења политиком¹¹ (Танасковић 2010, 32). Ипак, Ердоган ће убрзо након забране са групом млађих чланова Партије благостања основати нову странку. Нова партија названа Партија правде и развоја (*Adalet ve Kalkınma Partisi*, у даљем тексту АКП) одрекла се Ербакановог радикализма, декларишући се као модернистичка и умерена исламистичка партија која поштује кемалистички и секуларни карактер државе (Ајзенхамер 2017, 138).

Нова странка је убрзо привукла пословну елиту чиме је стекла јаку материјалну основу за озбиљно укључивање у политички процес. На изборима 2002. године АКП је

¹¹ Реч је о песми „Војничка молитва“ Зије Гекалпа (*Ziya Gökalp*), једног од утемељивача пантуркизма. Касније се испоставило да проблематични стихови које је Ердоган изговорио не одговарају оригиналу: “Минарети су наши бајонети, а куполе наши шлемови, џамије наше касарне, а верници наши војници. Ова божија војска чека моју веру. Алах је највећи! Алах је највећи!” (Танасковић, 2010: 32).

освојила 34% гласова и 363 места у парламенту. Кемалистичка ЦХП етаблирала се као најјача опозициона странка са 19, 4% гласова што је био велики успех за странку која на претходним изборима није успела да пређе цензус. Важно је нагласити да је изборни успех АКП заправо последица великог разочарања у кључне партије система с обзиром на лошу економску ситуацију и висок ниво корупције. С тим у вези, делује илустративно податак да је 90% посланика из претходног сазива изгубило мандате 2002. године. Ови избори су били политички крај за водеће турске политичаре и бивше премијере попут Месута Јилмаза (*Mesut Yılmaz*), Тансу Чилер (*Tansu Çiller*) и Булента Едевита (Јовић 2016, 363).

АКП је по доласку на власт успела да укине неке законске одредбе које су спречавале Ердогана да се кандидује на парламентарним изборима и да самим тим укине и забрану која му је изречена неколико година раније. Након понављања избора у провинцији Сирт и убедљиве победе АКП-а, Ердоган је постао премијер уместо Абдулаха Гула који је обављао премијерску функцију неколико месеци. Тиме је почела ера једног најзначајнијих турских државника (Ајзенхамер 2017, 138).

Долазак на власт исламисте изазвао је велико подозрење армијског врха који није прихватио нову власт са одушевљењем. Тако су прве године Ердогановог мандата протекле у одмеравању снага не само са војском, већ и са осталим секуларистичким снагама међу којима су се издвајали целокупна администрација и правосуђе, традиционално секуларна штампа и њени власници, односно најбогатије турске породице (Спасојевић 2016, 49).

Можда најзначајније оружје у борби против свемоћне армије била је проевропска оријентација нове власти. Будући да је један од првих и најважнијих услова за чланство Турске у ЕУ био стављање армије под цивилну контролу, то је влада искористила као аргумент да започне читав низ реформи са циљем смањивања њеног утицаја. Иза себе Ердоган је имао подршку Брисела што је увелико олакшало његова настојања (Спасојевић 2013, 44). Усвајањем пакета мера хармонизације са ЕУ познатијег као „Седми пакет реформи“ 2003. године, остварени су први кораци у процесу стављања армије под цивилну контролу. Конкретне промене тицале су се првенствено развлашћивања Савета за националну безбедност тако што је повећан број представника цивилних власти на уштрб војних. На тај начин је ово тело, које је било главни институционални механизам војске за контролу и утицај на политичка збивања

у држави, сведено на саветодавни ниво (Ајзенхамер 2017, 144). Овим реформама које су имале за циљ учвршћивање цивилне владе, у првој фази владавине АКП-а, учињени су значајни кораци ка демократизацији државе.

Наведене промене јачале су опозицију власти у војним структурама што је довело до отвореног окршаја 2007. године приликом избора Абдулаха Гула (*Abdullah Gül*) за новог председника Републике.¹² Тада је војни врх издао саопштење у касне сате на свом званичном сајту покушавајући да спречи избор Гула за новог председника. Овај неуспешни војни удар назван „поноћни меморандум“ био је почетак краја доминације турске армије (Спасојевић 2013, 43).

Након овог догађаја Ердоган је интензивирао обрачун са војним врхом па је 2010. године у операцији „Маљ“ (*Balyoz Harekâtı*) ухапшено 365 официра под оптужбом да су 2003. године припремали војни удар. Сличан сценарио везан је и за операцију „Ергенекон“ (*Ergenekon davaları*) у којој је војни врх оптужен да је заједно са радикалном кемалистичком групом Ергенекон спремао рушење владе (Јовић 2016, 364; Kadercan and Kadercan 2016, 95 – 96). Ове операције задале су тежак ударац армији будући да су се најистакнутији генерали и адмирални налази у затвору¹³, чиме је започео процес ширења Ердогановог утицаја у војној сфери постављањем њему лојалних кадрова на руководећа места.

Велику улогу у сукобу са војском имао је контраверзни имам Фетулах Гјулен (*Fethullah Gülen*) и његов покрет Хизмет. О Гјуленовом утицају сведочи и тврдња кемалиста „да је на делу демуонтирање секуларне дубоке државе (генерали, новинари, судије, бизнисмени) и управо преко Фетулаха креирање нове происламске дубоке државе на којој расте АКП и која кемализам укида враћајући Турску на исламске позиције.“ (Ђурковић 2013а, 78). Чланови овог покрета су се инфилтрирали у полицију и правосудје разарајући изнутра поредак у којем војска води главну реч.

Уставним амандманима из 2010. године додатно је сужен утицај војске и ојачана цивилна контрола. Овим изменама омогућено је да цивилно судство води поступке против војних лица што је било незамисливо у ранијем периоду с обзиром да

¹² Војска се Гуловом избору противила због његовог отвореног исламизма што је перципирано као претња секуларном кемалистичком поретку.

¹³ Међу ухапшенима је био и бивши начелник генералштаба Илкер Башбуџ (*İlker Başbuğ*).

је упоредо са цивилним правним системом постојао је независан војни правни систем¹⁴ (Güler and Bölücek 2016, 259). Битан догађај у процесу развлашћивања армије била је промена Закона 211 који је служио као правна основа за мешање војске у политичку сферу. Члан 35 овог закона одређивао је армију као чувара Републике од спољних и унутрашњих непријатеља. Његовим изменама 2013. године улога војске је сведена на заштиту државе од спољних претњи (Erdağ 2019, 60). Такође, хапшењима и сменама у оквиру армије Ердоган је стварао базу њему лојалних официра. Резултати такве политике показали су се током антивладних демонстрација 2013. године у Гези парку у Истанбулу када је војска остала неутрална. Међутим, брзе и радикалне промене у циљу деградирања моћи ове институције створиле су незадовољство код великог дела официра. Њихов револт кулминирао је у јуну 2016. године приликом неуспелог војног удара.

Војска на издисају – Ердоган као победник

Рецеп Тајип Ердоган је после потчињавања генералштаба, све јаче исказивао ауторитарне тенденције што је наилазило на велики отпор урбаног и секуларно опредељеног становништва. Ситуација је достигла тачку врења у мају 2013. године када се на истанбулском тргу Таксим окупило више хиљада људи протестујући против, како су наводили, самовољне политике турског премијера. Нетранспарентне и сумњиве одлуке турске власти, попут оне да преуреди истанбулски Гези парк без икаквих консултација са становништвом највећег града, изазвали су снажно противљење озлојеђеног кемалистичког, секуларног и продемократског дела турске јавности. Протести су заправо кулминација акумулираног незадовољства наведене групе становништва бројним одлукама власти које су имале за циљ слабљење либералних тековина кемализма попут рестрикције алкохола или покушаја да се усвоји закон о забрани абортуса (Ајзенхамер 2017, 339 – 340).

Следећи изазов за Ердогана била је корупционашка афера у којој се нашао и његов син Билал. Ова афера завршена је хапшењем неколико министара. Ердоган је оптужио Гјулена да преко својих присталица у полицији и правосуђу формира паралелну државну структуру са циљем подривања државног поретка. То је био

¹⁴ Уставни суд је 2010. године укинуо могућност да се војним лицима суди пред цивилним судовима.

одличан изговор за коначан обрачун са дојучерашњим савезником. Након рушења улоге војске два лидера су изгубила заједничког непријатеља чиме је отворен простор за њихов међусобни окршај. Било је питање времена када ће доћи до сукоба два најмоћнија човека у Турској.¹⁵ Хапшења гулениста након корупционашке афере био је само увод у много озбиљније догађаје. Наиме, у ноћи између 15. и 16. јула 2016. године део турске армије је покушао да изведе војни удар и сруши Ердогана са власти. Зауевши државну телевизију, пучисти су оптужили Ердогана да подрива демократију и секуларни карактер турске државе. Ипак, у наредних неколико сати пуч је осујећен захваљујући реакцији полиције, војних кругова лојалних Ердогану и хиљадама грађана који су изашли на улице турских градова како би спречили насилно преузимање власти. Резултат пуча је 1400 рањених и око 290 погинулих лица након чега су кренула масовна хапшења официра осумњичених да су били укључени у организацију пуча. Затворено је 15 универзитета, преко хиљаду приватних школа и невладиних организација због сумње да имају везе са организаторима неуспелог војног удара. (Ајзенхамер 2017, 341 – 347; Örmeci 2017, 115).

Ердоган је оптужио Гјулена да стоји иза организације и захтевао од САД да га испоручи Турској што је и данас камен спотицања у односима две државе. Разлоге због којих је пуч доживео неуспех треба тражити у релативно повољној економској клими, популарности Ердогана и чињеници да пучисти нису имали широку подршку. Неуспехом пуча Ердоганова популарност је додатно порасла што му је дало легитимитет да крене са променама које ће зацементирати његову моћ (Edroos i El Amraoui 2018). Ово је био идеалан тренутак за имплементацију раније најављиваних аранжмана који су имали за циљ да осигурају утицај турског председника. У том контексту, најзначајнија промена јесте прелазак на председнички систем 2018. године. То је изазвало велико негодовање опозиције која је у овом потезу видела завршну фазу ауторитарног курса Реџепа Тајипа Ердогана.

Након 2016. године војска више није најутицајнији актер у политичком животу Турске. Ердоган је стрпљивом и прагматичном политиком успео да изађе као победник у борби са чуваром уставног поретка о чему сведочи и чињеница да више нема изјава генерала у којима се критикује рад Владе што је некада био део свакодневнице. Војска

¹⁵ До размимоилажења између Ердогана и Гјулена дошло је у спољној политици након Ердогановог заостравања односа са Израелом, док је на унутрашњем плану главни спор било курдско питање. Парадоксално, истоветна перцепција курдског проблема ујединила је Ердогана са старим непријатељем, војском (Видети: Ајзенхамер 2017).

која никада није била под директним надзором Министарства одбране сада је сведена у оквире који омогућавају да Влада има потпуну контролу над сектором безбедности. Такође, услед пада репутације она је спровела унутрашње реформе чиме се одрекла ранијих претензија на политичка дешавања у земљи (Edroos i El Amraoui, 2018). Данашње стање најбоље илуструје турска интервенција у Сирији и курдско питање, где постоји висок ниво сарадње између војних и цивилних власти.

На крају процеса борбе са унутрашњим непријатељима оличеним у војсци и гуленистима, Ердоган се суочава са новим изазовима. У амбијенту економске кризе Ердоган и АКП бележе пад популарности што је било евидентно на локалним изборима 2019. године на којима је опозиција остварила добар резултат побеђујући у највећим турским градовима. Нарочито јак ударац за АКП је пораз у Истанбулу где многи новог градоначелника Екрема Имамоглуа (*Ekrem İmamoğlu*) виде као Ердогановог наследника. Истовремено, поменути избори су показали да Турска и даље поседује демократски потенцијал и поред свих тешкоћа којима је изложена демократска перспектива ове земље.

Закључак

Сумирајући изнето можемо рећи да је војска бранећи уставни поредак Турске временом постала његов господар што је у крајњој инстанци опструирало демократски развој земље. Борећи се против исламистичких тенденција у друштву она је наметала политички образац који је искључивао одређене категорије становништва. У непрестаној борби за демократске идеале и очување кемалистичких принципа индиректно су жртвовани и кемализам и демократија.

Хладноратовска клима, подељено друштво допринели су да турска армија стекне неограничену моћ. Интервенишући у име очувања стабилности кемалистичког поретка она је урушавала кемализам продубљујући поделе у друштву. У томе се састоји главни парадокс деловања турске војске. Последња деценија 20. века је посебно индикативна у погледу степена издиференцираности турске политичке сцене. То је период успона исламиста када су дошле до изражаја све негативне последице војног активизма. Кулминација таквог стања јесте долазак на власт Реџепа Тајипа Ердогана и његове АКП што се може означити као почетак нове ере у Турској.

Развлашћивање армије у периоду након 2002. године био је природан и логичан процес. Завршетком Хладног рата изгубили су се разлози за међународно одобравање војних интервенција што је актуелна власт искористила свдећи армију под цивилну контролу. У раном периоду власти АКП-а заиста су учињени конкретни кораци ка демократизацији земље будући да је политичка арена ослобођена од контролора који су онемогућавали демократски плурализам. Иако је војска покушала да интервенише још неколико пута, били су то заправо последњи знаци живота.

Тако се војни удар из 2016. године може окарактерисати као завршна фаза у процесу развлашћивања војске. Још увек контраверзан што се тиче позадине, овај војни удар је био последњи војни покушај, такорећи борба на све или ништа. Након 2016. године армија је поражена и сведена у уставне оквире као његов саставни део, а не као чувар устава. Окончање дуге ере војне надмоћи завршено је редефиницијом и уништавањем институционалне инфраструктуре преко које је армија вршила утицај на политичка кретања у земљи.

Демонтирањем војних структура моћи Ердоган је добио огромну надмоћ, али и непријатеље који су заузели место генерала. Без моћне армије која их је насилно сузбијала, постало је евидентно да је Турска држава са вишеслојним поделама. Насупрот исламистима стоје кемалистички и секуларно оријентисани делови друштва док се изнад идеолошке издиже и етничка антагонизација оличена у курдском питању. У атмосфери такве хетерогености долази до константних ескалација (хапшења, монтирани судски процеси) чиме се у крајњој фази доводи у питање демократска перспектива земље.

Литература

Ајзенхамер, В. Владимир. 2017. „Односи Републике Турске и Сједињених Америчких Држава током деценије владавине Партије правде и развоја (од 2002. до 2012. године)“. Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука.

Армстронг, Ц. Харолд. н.д. *Кемал паша- Сиви вук*. Београд: Народна култура.

- Гађиновић, Радослав. 2014. *Друштвена улога војске у изградњи безбедности државе*. Београд: Институт за политичке студије.
- Ђурић, Живојин и Владимир Ајзенхамер. 2011. „Политички систем Турске на размеђу кемализма и исламизма“. *Српска политичка мисао*, 34 (4), 441 – 466. doi: 10.22182/spm.3442011.22.
- Ђурковић, Миша. 2013. „Односи Турске и Сједињених Америчких Држава“. У: *Турска-регионална сила*, ур. Александар Раковић, Миша Ђурковић, 120 – 137. Београд: Институт за европске студије.
- Ђурковић, Миша. 2013. „Фетулах Гјулен и џемат Хизмет“. У: *Турска-регионална сила*, ур. Александар Раковић, Миша Ђурковић, 63–83. Београд: Институт за европске студије.
- Јовић, Дејан. 2016. „Турска“. У: *Блиски исток*, ур. Мирјана Касаповић, 354 – 371. Загреб: Факултет политичких знаности.
- Лалић, Војислав. 1997. *Турска без Ататурка*. Београд: Филип Вишњић.
- Марковић, Ратко. 1997. *Уставно право и политичке институције*. Београд: Службени гласник.
- Мујаџевић, Дино. 1998. „Војска и политика у Републици Турској“. *Полемос*, 1 (2), 203–221.
- Симеуновић, Драган. 2002. *Теорија политике-практикум*. Београд: Наука и друштво.
- Спасојевић, Душан. 2016. *Између Турске и Европе- записи и сведочанства између две дипломатске мисије*. Београд: Чигоја штампа.
- Спасојевић, Душан. 2013. „Улога војске у Турској кроз историју и данас“. У: *Турска-регионална сила*, ур. Александар Раковић, Миша Ђурковић, 42 – 46. Београд: Институт за европске студије.
- Танасковић, Дарко. 2010. *Неосманизам – доктрина и спољнополитичка пракса*. Београд: Службени гласник.
- Томић, С. Зоран. 1939. *Камал Ататурк – творац нове Турске*. Београд: Планета.

- ТРТ Српски. 2018. „Ердоган положио заклетву у Парламенту Турске“. 9. јул 2018. <https://www.trt.net.tr/srpski/turska-2/2018/07/09/erdogan-polozio-zakletvu-u-parlamentu-turske-1009008>.
- Хантингтон, П. Семјуел. 2004. *Војник и држава – теорија и политика цивилно-војних односа*. Београд: Центар за студије Југоисточне Европе, Факултет политичких наука, Дипломатска академија.
- Ahmad, Feroz. 1993. *The making of modern Turkey*. London: Routledge.
- Aknur, Müge. 2005. “Civil-Military relations in Turkey: Analysis of civilian leaders”. Phd diss. McGill University, Montreal.
- Ari, L. Basak. 2007. “Civil - Military Relations in Turkey”. Applied Research Projects, Texas State University- San Marcos. Paper 248. <http://ecommons.txstate.edu/arp/248>
- Capezza, David. 2009. “Turkey’s Military Is a Catalyst for Reform: The Military in Politics”. *Middle East Quarterly*, 16 (3), 13 – 23.
- Edroos, Faisan i Ahmed El Amraoui. 2018. „Zašto turska vojska nije što je nekad bila?“. *Al Jazeera Balkans*. <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/zasto-turska-vojska-nije-sto-je-nekad-bila>.
- Erdağ, Ramazan. 2019. “After the Failed Military Coup: The Need for the Organizational Reform in the Turkish Military”. *All Azimuth*, 8 (1), 55–68. doi: 10.20991/allazimuth.428313.
- Güler, Arzu and Cemal A. Bölücek. 2016. “Motives for reforms on civil–military relations in Turkey”, *Turkish Studies*, 17 (2), 251 – 271. doi: 10.1080/14683849.2015.1135063.
- Güney, Aylin, and Petek Karatekelioğlu. 2005. “Turkey’s EU Candidacy and Civil-Military Relations: Challenges and Prospects“. *Armed Forces & Society*, 31 (3), 439 – 462. doi: 10.1177/0095327X0503100306.
- Kadercan, T. Pelin, and Burak Kadercan. 2016. “The Turkish Military as a Political Actor: Its Rise and Fall“, *Middle East Policy*, 23 (3), 84 – 99. doi: 10.1111/mepo.12219.
- Mandaci, Nazif. 2012. “Turkey’s Unfinished Transition to Democracy“. In: *Democratic Consolidation in Turkey*, ed. Müge Aknur, 63 – 115. Boca Raton: Universal-Publishers.
- Örmeci, Ozan. 2017. “Military Coups: Do They Still Matter in the 21st Century and the Turkish Example“. *Scottish Journal of Arts, Social Sciences and Scientific Studies (SJASS)*, 29 (2), 98 – 122.

Sarigil, Zeki. 2014. "The Turkish Military: Principal or Agent? *Armed Forces & Society*", 40 (1), 168 – 190. doi: 10.1177/0095327X12442309.

Dušan Čorbić*

The Role of civil – military relations in the development of the Republic of Turkey

Resume

The purpose this study is to provide a comprehensive illustration of military activities in the Republic of Turkey, analyzing the position and the role of the army in the political system of this country. First of all the role of army leaders in founding the Republic at the beginning of the 20th century will be presented in order to make later influences easier to understand. Then the institutional evolution of Turkish army as well its fall after 2002 will be shown in chronological order. Consequently this provides an opportunity to make more general conclusion regarding the nature of the Turkish system. To sum up, the analyses of military coups from 1960 to 2016 will provide data on the influence and consequences of army activities in the developments of the Republic of Turkey. Modern day trends of marginalization and diminishing of the power of Turkish army will be discussed and analyzed. To be precise, the ultimate conclusion to be drawn from this research points out to fact that Turkish army gradually became victim of its own misconceptions and mistakes. The final section of this study deals with the series of events which represent the climax of continuous frictions in civil–military relations that had existed for decades.

Key words: Republic of Turkey, army, military coup, secularism, kemalism

* dusancorbic@gmail.com

